

Ryszard Sajkowski

R. Sajkowski, *Próba oskarżenia Lucjusza Enniusza (Tac., Ann. III 70)*, [w:] *Od starożytności do współczesności. Studia historyczne. Wydanie jubileuszowe z okazji 75. rocznicy urodzin i 55 - lecia pracy zawodowej w tym 30 - lecia pracy naukowej Profesora Tadeusza M. Gelewskiego*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 1997, 73-78

PRÓBA OSKARŻENIA LUCJUSZA ENNIUSZA (T A C., ANN. III 70)

Relacja o rządach cesarza Tyberiusza, autorstwa Tacyta, obfituje w liczne przykłady procesów majestatu (*crimen laesae maiestatis*). Pierwsze oskarżenia tego typu dotknęły autorów wykroczeń przeciwko kultowi boskiego Augusta¹. Wobec niektórych z nich, to jest Marka Graniusza Marcellusa, Apuleji Warylli oraz Gajusza Juniusza Sylana, padły także zarzuty obrazy majestatu Tyberiusza. W toku tych procesów cesarz stał na stanowisku, iż należy zabezpieczyć przede wszystkim autorytet boskiego Augusta, zrezygnował natomiast z rozpatrywania zarzutów, których przedmiotem były przewinienia wobec jego własnej osoby². Pomimo takiego nastawienia pryncypsa w 22 roku doszło w senacie do próby oskarżenia o obrazę majestatu ekwity Lucjusza Enniusza, któremu zarzucano, że polecił przetopić posąg cesarza na zwyczajne srebrne naczynia (*quod effigiem principis promiscum ad usum argenti vertisset*). Tyberiusz korzystając z uprawnień władzy trybuńskiej nie dopuścił do rozpatrzenia oskarżenia. Ten krok cesarza wywołał — według Tacyta — zdecydowany protest słynnego prawnika Gajusza Atejusza Kapitona, który udając wolnomyślność (*quasi per libertatem*), potępił interwencję pryncypsa. Kapiton twierdził, że nie należy ograniczać kompetencji senatu ani też uniemożliwiać wymierzenia kary za tak poważne przestępstwo. Cesarz może być wyrozumiały na osobiste krzywdy, lecz nie powinien pozwalać na wyrządzanie szkód państwu (*non enim debere eripi patribus vim statuendi neque tantum maleficium impune habendum : sane lentus in suo dolore esset: rei publicae iniurias ne largiretur*). Tacyt zauważa, że Tyberiusz rozumiał prawdziwą tendencję Kapitona, a nie tą wyrażoną w słowach i przy swoim sprzeciwie pozostał (*intellexit haec Tiberius ut erant magis quam ut dicebantur, perstititque intercedere*). Według histo-

¹ Zob. Tacitus, *Annales* I 73 (15 r.), 74 (15 r.), II 50 (17 r.), III 66—69 (22 r.).

² Tac., *Ann.* I 74, II 50, III 66—69. Zob. też Tac., *Ann.* III 22—23, 37, 38.

ryka, Kapiton poprzez to wystąpienie zhańbił swoje wcześniejsze osiągnięcia jako znawca prawa boskiego i ludzkiego³.

Próba obwinienia Enniusza była najczęściej rozpatrywana przez badaczy współczesnych jako ilustracja krańcowości, do jakiej prowadziły procesy o obrazę majestatu, oraz jak błahe zarzuty mogły być podstawą, oskarżenia⁴. Zazwyczaj też, zgodnie z poglądem Tacyty, wystąpienie Kapitona traktowano jako rodzaj wstrętnego pochlebstwa pod adresem Tyberiusza⁵. Swoją negatywną ocenę wielkiego prawnika powtarza też historyk w jego nekrologu, gdzie określa Kapitona jako człowieka uległego władcom⁶. Również w oczach Swetoniusza Kapiton jawi się nam jako pochlebca. Przytacza on bowiem opowieść, według której gramatyk M. Pomponiusz Marcellus miał skrytykować pewne słowo w jednej z mów Tyberiusza, na co Kapiton odpowiedział, że słowo to jest dobrą łaciną, a jeśli nie było nią dotychczas — to będzie od tego momentu. Marcellus odpowiedział jednak, że Tyberiusz może nadać obywatelstwo mężczyźnie, ale nie słowu⁷. Prawdopodobnie o tym samym wydarzeniu wspomina również Kasjusz Dio umieszczając je na początku roku 17. Podaje on, że Tyberiusz odrzucił noworoczny upominek i wydał edykt zawierający słowo nie

³ Tac., *Ann.* III 70. O roli srebrnych posągów i wizerunków w kulcie cesarskim zob. S. Eitrem, *Zur Apotheose, Symbolae Osloenses* 15/16, 1936, s. 122 n.; K. Scott, *Notes on Augustus' Religious Policy*, *Archiv für Religionswissenschaft* 35, 1938, s. 124 n.; Th. Peckary, *Das römische Kaiserbildnis in Staat, Kult und Gesellschaft, dargestellt anhand der Schriftquellen*, Berlin 1985, s. 66 n.; por. L. Th. Peckary, *Tacitus' use of „species”, „imago”, „effigies”, and „simulacrum”*, Ph. Diss. Bryn Mawr College 1974, s. 116 nn. Odnośnie do użycia władzy trybuńskiej przez Tyberiusza — J. Bleicken, *Senatsgericht und Kaisergericht. Eine Studie zur Entwicklung des Prozesrechtes im frühen Prinzipat*, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philol.—hist. Kl.*, 3 Folge, Nr. 53, Göttingen 1962, s. 64; R. J. A. Talbert, *The Senate of Imperial Rome*, Princeton 1984, s. 170.

⁴ Zob. F. B. Marsh, *The Reign of Tiberius*, Oxford 1931, s. 295; C. W. Mendel, *Dramatic construction in Tacitus' Annals*, *Yale Classical Studies* 5, 1935, s. 21; R. Seager, *Tiberius*, London 1972, s. 161; E. L. Britton, *Form and Idea in Annals I—VI*, Diss. University of Virginia 1980, s. 103.

⁵ Zob. Ch. E. Smith, *Tiberius and the Roman Empire*, Baton Rouge 1942, s. 174; J. Ginsburg, *Tradition and theme in the Annals of Tacitus*, New York 1981, dyss., s. 44; por. J. Kodrębski, *Sabinianie i Prokulianie. Szkoły prawa w Rzymie wczesnego cesarstwa*, Łódź 1974, s. 70.

⁶ Tac., *Ann.* III 75. Zob. też N. Horsfall, *Labeo and Capito*, *Historia* 23, 1974 s. 252 n.; R. Syme, *Fiction about Roman Jurist*, *Zeitschrift der Savigny — Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung (dalej ZSS)* 97, 1980, s. 103 (= R. Syme, *Roman Papers*, t. 3, ed. A. R. Birley, Oxford 1984, s. 1413).

⁷ Suetonius, *De gramaticis et rhetoribus* 22; R. S. Rogers, *Ateius Capito and Tiberius*, [w:] *Syntheseleia Vincenzo Arancio — Ruiz*, t. I, Naples 1964, s. 124 n.; B. Baldwin, *Suetonius*, Amsterdam 1983, s. 18 n., 442; R. A. Bauman, *Lawyers and Politics in the Early Roman Empire: A Study of relations between the Roman jurists and the emperors from Augustus to Hadrian*, München 1989, s. 61.

będące pochodzenia łacińskiego. Następnie jednak, w trosce o elegancję wyrażenia zasięgnął w tej sprawie rady ekspertów. Wtedy Kapiton stwierdził, że nawet gdyby wyrażenie to nie było wcześniej używane, odtąd — skoro wszyscy będą je cytować — stanie się przykładem klasycznego użycia. Marcellus odpowiedział jak u Swetoniusza⁸.

Przytoczone przykłady przekonują nas, iż wystąpienie Kapitona w sprawie Enniusza, co wynika zresztą z tekstu Tacyta, było pochlebstwem pod adresem Tyberiusza. Z takim punktem widzenia nie mógł się pogodzić R. S. Rogers, który twierdził, że wielki prawnik był rozmyślnie sarkastyczny, ze względu na nedorzecznosc oskarżenia. Badacz amerykański zwracał przy tym uwagę, że Tyberiusz był programowo niechętny pochlebcom, o czym Kapiton musiał dobrze wiedzieć⁹. R. S. Rogers nie podjął się jednak próby wyjaśnienia, czy istniały podstawy do wniesienia oskarżenia o przetopienie posągu cesarza, oraz komu zależało na wysuwaniu tego typu zarzutów. Tyberiusz faktycznie wielokrotnie występował przeciwko pochlebcom¹⁰. Z drugiej jednak strony można zauważyć, że dopuszczał on pewne formy pochwały własnej osoby. Bardzo zależało mu na tym, aby jego otoczenie było przekonane, iż w swoich rządach kieruje się Umiarkowaniem (*Moderatio*) i Łaskawością (*Clementia*)¹¹. Widać to wyraźnie chociażby na przykładzie innego oskarżenia z 22 roku, skierowanego przeciwko Gajuszowi Juniuszowi Sylanowi. Zapytany podczas procesu o zdanie przyjaciel Tyberiusza, Lucjusz Kalpurniusz Pizon — po wstępie na temat łaskawości pryncypsa — wypowiedział się za karą, która chociaż mogła się wydawać ciężką, była jednak zapewne mniej surową, niż przewidywało w takich wypadkach prawo. Wystąpienie to spotkało się z aplauzem senatorów i zostało zaaprobowane jako podstawa wyroku przez cesarza, który zresztą ze swej strony złagodził pewne jego punkty¹². Bardzo prawdopodobne, że z podo-

⁸ Cassius Dio, *Historiae Romanae* LVII 17.2; por. Suetonius, *Tiberius* 34.

⁹ R. S. Rogers, op. cit., s. 123 n.

¹⁰ Zob. T a c., *Ann.* II 87, III 47, 59, 65, IV 6, 69, VI 38; Suet., *Tib.* 26, 27; Cass. Dio, *Historiae Romanae* LVII 8.1, 18.2, LVIII 12.8, 18.1, 22.1.

¹¹ Zob. C. H. V. Sutherland, *Two „Virtues” of Tiberius: A Numismatic Contribution to the History of his Reign*, *Journal of Roman Studies* (dalej JRS) 28, 1938, s. 129 nn.; R. S. Rogers, *Studies in the Reign of Tiberius. Some Imperial Virtues of Tiberius and Drusus Julius Caesar*, Baltimore 1943, s. 35 n., 60 n.; H. Gesche, *Datierung und Deutung der CLEMENTIAE — MODERATIONI — Dupondien des Tiberius*, *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 21, 1971, s. 37 n.

¹² T a c., *Ann.* III 66—69. Zob. też R. S. Rogers, *Criminal Trials and Criminal Legislation under Tiberius*, Middletown 1935, s. 66 n.; C. H. V. Sutherland, op. cit., s. 129 n.; E. Koestermann, *Die Majestätsprozesse unter Tiberius*, *Historia* 4, 1955, s. 102 n.; P. A. Brunt, *Charges of Provincial Maladministration under the Early Principate*, *Historia* 10, 1961, s. 200 n.; D. C. A. Shotter, *Trial of C. Junius Silanus*, s. 130; R. A. Bauman, *Impietas in Principem. A study of treason against the Roman emperor with special reference to the first century A.D.*, München 1974, s. 92 n.

bnym mechanizmem mamy do czynienia w przypadku oskarżenia Enniusza. Kapiton zaliczał się do grona bliskich współpracowników Tyberiusza i znał zapewne lepiej niż wielu innych senatorów charakter cesarza¹³. Stąd jego upór odnośnie do ukarania Enniusza pozwalał zarazem zabłysnąć większym blaskiem cesarskiej *Clementia*.

Słusznie też jednak wskazuje R. A. Bauman, że istniały realne powody, które mogły z jednej strony popchnąć delatorów do oskarżenia Enniusza, z drugiej zaś — podtrzymać Kapitona w jego przekonaniu, iż przypadek ten powinien być rozpatrywany na forum senatu. R. A. Bauman uważa, że wielki prawnik mówiąc o prawie cesarza do wyrozumiałości na krzywdy osobiste, ale i zarazem o konieczności ścigania przestępstw wymierzonych przeciwko państwu, odwoływał się do dwóch wcześniej już sformułowanych zasad. Pierwsza z nich została wyrażona w 20 roku przez samego Tyberiusza, podczas procesu Gnejusza Kalpurniusza Pizona. Stanowiła ona, że prynceps nie może używać swojej oficjalnej potęgi do pomszczenia krzywd osobistych¹⁴. Druga natomiast wynikała z ustawodawstwa, dotyczącego obrazy majestatu i podnosiła w tym wypadku kwestię sporną; czy przetopienie posągu było czynem wymierzonym w osobę prywatną, czy też zbrodnią publiczną. Jeśliby okazało się, że czyn Enniusza był *iniura atrox*, wówczas podpadałby pod zbrodnię obrazy majestatu¹⁵.

Wydaje się, że usuwanie czy też niszczenie posągów cesarza było przestępstwem już w okresie Augusta, na co prawdopodobnie wskazuje drugi edykt z Cyreny¹⁶. W 15 roku już za rządów Tyberiusza miało miejsce obwinienie o *crimen laesae maiestatis* Graniusza Marcellusa, któremu zarzucono między innymi uszkodzenie posągu Augusta. Marcellus został co prawda uwolniony od oskarżenia o obrazę majestatu, ale stanowisko cesarza w całej tej sprawie pozostaje niejasne¹⁷. Pewną informację o formalnym uregulowaniu interesują-

¹³ Zob. R. S. Rogers, *Ateius*, s. 124 n.; R. A. Bauman, *Lawyers*, s. 59 n. Zob. też tutaj Ch. E. Smith, op. cit., s. 174.

¹⁴ R. A. Bauman, *Impietas*, s. 82 n. *Proces Pizona* — Tac., *Ann.* III 12.

¹⁵ R. A. Bauman, *Impietas*, s. 83. Zob. też A. Garzetti, *From Tiberius to the Antonines. A History of the Roman Empire A.D. 14—192*, London 1974, s. 49.

¹⁶ V. Ehrenberg, A. H. M. Jones, *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius*, Oxford 1955 (dalej EJ), s. 140 n., nr 311 = J. H. Oliver, *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, Philadelphia 1989, s. 42 n., nr 9; J. G. C. Anderson, *Augustan edicts from Cyrene*, JRS 17, 1927, s. 39; R. A. Bauman, *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*, Johannesburg 1967, s. 290 n.

¹⁷ Zob. Tac., *Ann.* I 74; R. S. Rogers, *Criminal*, s. 9 nn.; E. Koestermann, op. cit., s. 83 n.; P. A. Brunt, op. cit., s. 199; D. C. A. Shotton, *Tiberius and the Spirit of Augustus, Greece and Rome 13*, 1966, s. 208 n.; R. Katzoff, *Tacitus, Annales I, 74: the case of Granius Marcellus*, *American Journal of Philology* 92, 1971, s. 680 n.; R. A. Bauman, *Impietas*, s. 76, 70 n.

cej nas tutaj kwestii dostarczają dopiero *Digesta* z *Kodeksu Justyniańskiego*. W ujęciu cytowanego tam prawnika z II wieku Wenulejusza Saturninusa, ten kto przetopi poświęcony posąg lub wizerunek cesarza — podlega karze przewidzianej przez prawo — za obrazę majestatu. Niestety, nie jesteśmy w stanie określić, kiedy ta norma prawna powstała. Prawdopodobnie już po rządach Tyberiusza¹⁸.

Dwa pierwsze przypadki odnoszą się do sytuacji, gdy posąg cesarza jest obiektem kultu publicznego albo też stanowi symbol lojalności społeczności, na terytorium której się znajduje, wobec państwa rzymskiego. Tyberiusz znany jest z negatywnego stosunku do wszelkich prób oficjalnego traktowania kultu własnej osoby. Przeciwny był też między innymi traktowaniu swoich posągów na równi z przedstawieniami bogów¹⁹. Sprawa Enniusza dotyczyła jednak kultu domowego, który prawdopodobnie przez władze był ignorowany²⁰. Mimo tego stanu rzeczy, oskarżenie zostało wniesione, co wskazuje na istnienie w senacie sił dążących do rozszerzenia zakresu działania prawa o obrazie majestatu. Zdecydowanie przeciwny temu był jednak Tyberiusz. Jego weto rozwiało nadzieje tych, którzy sądzili, że sprawa Enniusza stanie się precedensem do innych podobnych oskarżeń²¹.

¹⁸ *Digesta* XLVIII 4.6 — „*Qui statuas aut imagines imperatoris iam consecratas conflaverint aliudve quid simile admiserint, lege Iulia maiestatis tenentur*”. Zob. J. D. C l o u d, *The text Digest XLVIII, 4. Ad Legem Iuliam Maiestatis*, ZSS 80, 1963, s. 222 n.; R. A. B a u m a n, *Crimen*, s. 290; t e n ż e, *Impietas*, s. 83.

¹⁹ Zob. S u e t., *Tib.* 26; por. T a c., *Ann.* IV 38.

²⁰ K. S c o t t, *The Significance of Statues in Precious Metals in Emperor Worship*, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 62, 1931, s. 112; J. M. S a n t e r o, *The „Cultores Augusti” and the Private Worship of the Roman Emperor*, *Athenaeum* 61, 1983, s. 115. Niewykluczone, że skazanie Enniusza a nawet już samo dopuszczenie do dyskusji nad jego „przestępstwem” mogłoby w konsekwencji prowadzić do podjęcia prób rozciągnięcia kontroli państwa nad kultem domowym osoby cesarza. Srebrne *effigies* Tyberiusza było prawdopodobnie umieszczone w domu Enniusza inter lares. O podobnych przypadkach umieszczania podobizn tego cesarza w prywatnych *lararius*, zob. O v i d i u s, *Ex Ponto* II 8.1 n.; H. F u h r m a n n, *C. Herennius Capito*, *Epigraphica* 2, 1940, s. 25 = L’Anfée *Epigraphique* 1941, nr 105; C. L e t t a, *Le imagines Caesarum di un praefectus castrorum Aegypti e l’XI coorte pretoria*, *Athenaeum* 56, 1978, s. 3.

²¹ Zob. P. G a r n s e y, *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Oxford 1970, s. 39. C. C i c h o r i u s, który ustali, że Lucjusz Enniusz był zięciem synnego astrologa i przyjaciela Tyberiusza — Trazyllusa (*Thrasyllus*, *Thrasyllos*), sądził, że istnienie owych powiązań mogło przyczynić się do interwencji cesarza, zob. *Römische Studien*, Leipzig, Berlin 1922, s. 392; podobnie E. K o e s t e r m a n n, op. cit., s. 105, przyp. nr 74. Inaczej F. H. C r a m e r, który podejrzewał, iż oskarżenie Enniusza miało na celu podważyć zaufanie Tyberiusza do Trazyllusa, zob. *Astrology in Roman Law and Politics*, Philadelphia 1954, s. 100. Zob. też R. A. B a u m a n, *Impietas*, s. 83.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Ein Anschuldigungsversuch L. Enniusens (T a c., Ann. III)

Eine Einbringung zum Senatsforum der Anschuldigung L. Enniusens zeigt, daß einige Grundlagen zur Behandlung des Standbildes lebendes Kaiser als *crimen laesae maiestatis* bestanden. Davon überzeugt ein Auftritt eines großen Jurist — Ateius Capiton, dessen die Teilnahme in der Sache von L. Ennius als eine Schmeichelei gegenüber Tiberius und auch eine Probe Erweiterung eines Bereiches von Rechts über die Majestätsbeleidigung behandeln soll. Ein ausgemachter Einspruch des Kaisers tat der Sache **Einhalt.**

R. Sajkowski, *Próba oskarżenia Lucjusza Enniusza (Tac., Ann. III 70)*, [w:] *Od starożytności do współczesności. Studia historyczne. Wydanie jubileuszowe z okazji 75. rocznicy urodzin i 55 - lecia pracy zawodowej w tym 30 - lecia pracy naukowej Profesora Tadeusza M. Gelewskiego*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 1997, 73-78